

Dr. Golamreza A'vani

LOGIKA VJERNIKA*

Uvjeren sam da vjera posjeduje svoju unutarnju i suštinsku logiku. Neki, među koje spada i šejh Behayi, smatraju da je logika stare Grčke oprečna logici vjernika i da se to dvoje ne da pomiriti. Međutim, ima i onih koji smatraju da između razuma i vjere nema nikakvih oprečnosti. Na prvi pogled reklo bi se da šejh Behayi pripada ovoj drugoj grupi. Međutim, porazmislimo li malo nad njegovim djelom, uvidjet ćemo da stvar stoji drugačije. Šejh Behayi je, ustvari, napravio usporedbu ove dvije logike. Tako, u prvom stihu jednog svog bejta on poziva na čitanje grčke logike, da bi već u drugom pozvao da prouče i logiku vjernika. Dakle, očito da imamo posla s dvosmislenim stihovima.

Pitanje koje se ovdje razmatra jeste problem odnosa grčke logike i ibrahimovskih vjerskih tradicija. Koliko god je ova tema počesto bila temeljna, malo se raspravljalo o tome kako se ovo sučeljavanje odrazilo na moderno društvo koje baštini i ibrahimovske religije i grčku logiku. Upravo ovaj sraz između ibrahimovskih religija i grčke kulture urodio je nastankom teozofije kao znanosti. Znači, teozofija, onakva kakvu je poznajemo u ibrahimovskim religijama, proizvod je sraza helenističke misli i principa vjerske misli u ibrahimovskim religijama. Takvo što nije se desilo u Kini ili u Indiji, i ondje ne nalazimo rasprave o odnosu između vjere i logike. Stoga je, dakle, pitanje zašto se ovaj sraz desio upravo u ovom području i među ibrahimovskim religijama izuzetno važno. Lično smatram da je grčka kultura u biti nastavila svoj život i razvoj kroz judeo-kršćansku i islamsku civilizaciju. Dakle, u srazu između razuma i religije postoje različiti putevi. Prvi od njih bio bi religija koja stoji nasuprot razumu; drugi put bila bi religija koja je sukladna razumu. Jer, vjera koja počiva na razumskim postulatima ne protivi se razumskom tumačenju i razmatranju. Treba kazati da su u islamu suniti, izuzev gnostika i mutezilita, vjeru uglavnom držali kao nešto što je suprotstavljeno racionalnom.

U odgovor onima koji smatraju da religija stoji nasuprot racionalnom i da racionalizaciji nema mjesta u religiji, Žilson kaže: "Da li je religija isključivo praksa ili i misao može imati upliva u nju?" Žilson se suprotstavlja ideji da se vjera svodi isključivo na praksu i da u njoj nema mjesta razmišljanju. On je uvjeren da oni koji kažu da Isusova vjera u svojim počecima nipošto nije imala teoretsku dimenziju takav stav zastupaju s određenom namjerom. Kršćanstvo kakvim ga oni vide, dakle kao isključivo vjersku praksu, u biti se ne može sresti nigdje. On, znači, drži da se razmišljanje nalazi u samoj biti vjere i da religiju nipošto ne možemo posve odvojiti od promišljanja i racionaliziranja. Naravno, i u islamu i u kršćanstvu postojali su pobornici tendencije da se vjera posve odvoji od razuma i promišljanja. Takve ideje postojale su u svim ibrahimovskim religijama, dok, kazali smo, u hinduizmu i budizmu nikad i nije postavljen problem odnosa religije i razuma.

Tako, naprimjer, Tartulian, poznati kršćanski mislilac i teozof, kaže: "Vjerujem upravo zato što je to apsurdno." Za njega, znači, uopće nije nužno da se čovjek bavi promišljanjem

---

* Gornji tekst predstavlja izlaganje dr. Ava'nija prilikom njegove posjete Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Dr. Ava'ni boravio je u Bosni i Hercegovini u novembru 2005. kao gost Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina".

religijskih stavova, jer "Šta Atina ima s Jerusalemom?" i "Kakve veze ima Platonova Akademija sa Crkvom?".

Nasuprot tom mišljenju, Sveti Anselmo, mislilac iz X stoljeća, smatra da vjera ima izravne veze za razumom i promišljanjem. Prema njemu, vjera je prava vjera onda kad postoji razumijevanje, početak i kraj vjere mora biti takav da vjeru razumijemo. Vjera se, znači, sastoji od niza istina koje valja shvatiti. Iako, prema Anselmu, u okviru kršćanstva treba prvo prihvatiti vjeru, a potom je shvatiti. Za Anselma vjerovanje prethodi razumijevanju upravo zato što istine vjere ne možemo razumjeti ako prije promišljanja u njih ne povjerujemo. Sveti Anselmo, tako, kaže: "Ja ne tražim da razumijem da bih povjerovao, ja prvo vjerujem da bih kasnije shvatio." Filozofski zaključak o ovom stavu bio bi da, kad čovjek želi dosegnuti apsolutnu istinu, nema mu druge nego angažirati potpuno i dušu i duh. U svakom slučaju, logika vjere ima veze sa razumijevanjem vjere, jer u biti je daleko od Božije mudrosti to da nam On natura nešto što ne možemo pojmiti, pa je, dakle, nemoguće da snaga uma i mišljenja, jedna od najviših odlika čovjeka, nema nikakve veze sa vjerom. Vjera je u sprezi s razumom, i to izričito tvrdi i Kur'an. Shodno Kur'anu, vjera je objavljena takvom da je sukladna razumu. Ipak, i pored toga, javlja se pitanje na koji načine je ostvarivo to razumijevanje te ko i s kojim dokazom može tvrditi da je njegovo razumijevanje vjere potpunije, odnosno koji metodi za razumijevanje vjere stoje pred nama. Dakle, naša rasprava o logici vjere nužno nas vodi ka pitanju razumijevanja vjere.

Kako god, problem razumijevanja vjere važno je pitanje za čiju su obradu potrebne dugačke rasprave. Mi ćemo ovdje kao primjer navesti neke koji su bili privrženi vjeri, a koji su se bavili rečenim pitanjem. Gazali je bio mutekalim i arif, možda u izvjesnom smislu i filozof, koliko god da je bio protivnik filozofije, jer on je i mimo svoje volje utemeljio zasebnu školu koja je na određeni način kasnije utjecala na pojavu išraki filozofije. Koliko god je, dakle, Gazali negirao polemičke filozofe sklone argumentima, on je kroz svoja djela naposljetku izrodio knjigu "Miškatul-Anvar", a ova knjiga predstavlja na neki način djelo koje se bavi išraki filozofijom, i njome je, što je važnije od svega, otvoren novi, do tada neuobičajeni, put do spoznaje vjere.

Mi, nažalost, nismo dovoljno ozbiljno pristupili Gazalijevim stavovima, čak iako je on bio Iranac. Gazali u djelu "Minqadu min dhalal" bavi se pitanjem: ko su ljudi koji traže da razumiju i objasne vjeru i koji je pravi put za spoznaju vjere. Gazali u knjizi ukazuje na to da je on od rane mladosti nastojao razumjeti zbilju vjere te je zato izučavao stavove svake sljedbe koja je za sebe tvrdila da je shvatila vjeru. Gazali tragaoce za istinom dijeli u četiri grupe. Naravno, i danas je u tom smislu situacija slična kao i u njegovo vrijeme. I mi možemo postaviti isto pitanje koje je postavljao i Gazali u četvrtom hidžretskom stoljeću i možemo se upitati postoji li danas grupa kod koje se može pronaći razumijevanje zbilje vjere.

Gazali se u svojoj potrazi prvo okreće ka mutekalemima i onima koji su se bavili razumskim promišljanjem vjere. Potom obrađuje batinije, koji su u njegovo vrijeme bili naročito popularni i utjecajni. Filozofi su treći koje obrađuje, jer i filozofi tvrde da su putem racia i logike kadri dosegnuti zbilju vjere. A četvrtu grupu predstavljaju kod njega gnostici i sufije, koji sebe smatraju Božijom elitom i tvrde da se oni osvjedočavaju u božanske zbilje te da doživljavaju otkrovenja. Postavlja se, znači, pitanje kod koje grupe se može pronaći istina.

Gazali o pristalicama kelama kaže: "Za vjeru je doista nužno da postoje mutekalimi, inače će svaka vjera zapasti u novotarije i ekstremizam. Stoga u svakoj vjeri, kako bi ona bila

zaštićena od novotarija, moraju postojati oni koji će je braniti i čuvati". Međutim, na pitanje da li ova grupa posjeduje spoznaju vjere i logiku vjernika, Gazali odrečno odgovara. Jer, on je uvjeren da, iako je postojanje mutekalima nužno radi zaštite vjere, kod njih je nemoguće pronaći zbilju vjere. Stvar je, naravno, posebno zanimljiva znademo li da je, ustvari, sam Gazali jedan od najvećih mutekalima u historiji islama. Gazali je, ustvario, bio prvi ko je izabran da predaje sunitski akaid i kelam na bagdadskoj Nizamiji. Ipak, ovakva osoba, neko ko je dobrano upućen u kelam, ne smatra kelam dovoljnim, a to stoga jer se ljudi kelama drže samo argumenata i činjenica, a to ne može odvesti do potpune istine.

Što se tiče njegovog odnosa prema filozofiji, treba kazati da se Gazali prema filozofima ponio s manjkom poštovanja. Gazali je uvjeren da je sve filozofe moguće svesti na zahrije, koji su poricali stvorenost i koji su držali da je znanje oduvijek i da će postojati zauvijek. Inače, Gazali je držao da su pripadnici ove skupine otpadnici od vjere. Uz ove, on se osvrće i na pripadnike druge filozofske škole, tzv. tabaie, koji su prihvatili stvorenost, ali nisu vjerovali u stvoritelja, dok su dušu smatrali dijelom tijela. Dakle, nisu vjerovali u vječnost duše i proživljenje. Naredna grupa filozofa, prema Gazalijevom mišljenju, bili su ilahijuni, gdje je on svrstavao Sokrata, Platona i Aristotela. Prema Gazaliju, koliko god da se ova grupa približila istini, u njihovim stavovima ipak postoji nevjerstvo i zabluda. Stoga Gazali i ovu grupu proglašava nevjernicima, te su za njega neki njihovi stavovi prihvatljivi, a neki su nevjernički ili vode u novotarije.

U svom pristupu gnosticima i sufijama Gazali drži da su od svih grupa kojima se bavio jedino gnostici i sufije dosegli istinu. Dakle, zbilju vjere moguće je dosegnuti putem irfana. Gazali drži da se preko irfana može ostvariti spoznaja koja nije ostvariva putem filozofije, razuma i kelama.

Vilijem Džejms u svojoj knjizi *Vrste religijskog iskustva* okoristio se ovim Gazalijevim primjerom. Gazali smatra da je u pitanju spoznaje najvažniji aspekt upravo iskustvo. Kod znanosti kao što su, dakle, kelam i filozofija na vjeru se gleda izvana. Stoga u ovakvom pristupu nedostaje iskustvo posmatrača. Stoga je, za razliku od kelama i filozofije, gnoza jedina prava škola za ljude istine, a spoznaja jednog gnostika nije uobrazilja niti zabluda. Za Gazalija je gnoza nužan put, budući da samo učenje i studiranje nije dovoljno. Gnoza je proizvod istinske vjere u Boga, poslanstvo i Dan sudnji. Da bi ostvarili istinsku sreću, nema drugog puta izuzev bogobožnosti, samokontrole i susprezanja duše od ovog svijeta, tevbe i povratka Bogu. Objasnjavajući ovo, Gazali se poziva na lični primjer i kaže: "Ja sam godinama bio zabavljen učenjem, ali sam odjednom shvatio da sam daleko od istine, te sam se, pod izlikom da odlazim na hadždž, nastanio u pustinji i brdima, pa su mi se kroz petnaest godina osamljenosti otkrile istine koje nije moguće iznijeti. No, ono što je od toga ovdje bitno jeste to da sam sa sigurnošću saznao da su gnostici grupa na putu Božijem, i njihova staza je najbolja staza, a njihov put najbolji je put; njihova narav najčistija je među dobrima. Kad bi se um filozofa, mudrost mutakalima i znanje učenjaka koji se bave tajnama Šerijata udružili kako bi popravili nešto kod gnostika nabolje, oni to ne bi mogli. Jer, sve je kod njih (gnostika), i javno i tajno, i kretanje i mirovanje, proisteklo iz niše i od svjetla poslanstva, a na Zemlji nema svjetla jačeg od toga."

Na kraju Gazali pita: "Šta reći o putu čiji je početak čišćenje srca od svega što nije Bog i učvršćenje srca u spominjanju Boga, a kraj mu je potpuno iščeznuće u Bogu?" On, znači, put irfana predstavlja kao najbolji metod za dosezanje do Zbilje. Za ovaj put važno je da on polazi iz

unutarnjosti vjere. Nije to, dakle, posmatranje vjere izvana, jer na taj način nemoguće je pojmiti zbilju vjere. I upravo zato ni stara ni nova filozofija ne mogu odgovoriti ovom zadatku. Međutim, stara filozofija, zato što je počivala na nekim vjerskim načelima, poput Aristotelove, može biti makar usmjerena u istom smjeru kao i vjera. Što je filozofija više božanska, to je bliža vjeri. Stoga smo filozofiju u suštini primorani podijeliti barem u dvije grupe: spekulativnu i božansku filozofiju. Na ovo, također, ukazuje i Gazali, koji kaže da postoji i druga vrsta racionalističke filozofije. U staroj filozofiji, za razliku od moderne, nivoi spoznaje se međusobno nadopunjuju, što u modernoj filozofiji nije slučaj. Tako empiristi poriču skolastike i sl. Gazali je, međutim, itekako držao do racionalnog i smatrao je da se ne može prihvatiti ništa što nije sukladno razumu. Za Gazalija, mi posjedujemo jednu vrstu vjerske spoznaje koja polazi izvana i koja nema veze sa unutarnjom logikom vjere.

Irfan posjeduje svojstva i specifičnosti koje su nedovoljno analizirane i raspravljane. Znanost irfana je znanost o duševnim stanjima. To je znanost koja je za gnostike analitička. Naravno, trenutno nemamo pravih istraživanja i klasifikacija. Trebamo to uzeti u obzir, jer ova bi nam trebala biti nezaobilazna polazišta pri izučavanju religije. Kako god, gnoza je znanost ozbiljenja. Naravno, kad arifi kažu da je irfan analitička znanost, ne misle na analitiku u našem smislu riječi. Oni drže da je irfan pojmljiva znanost, jer ono što nije pojmljivo ne može se slijediti izuzev slijepim slijedenjem. Svakako, i s njihovog gledišta, ispravan sljedbenik je i onaj koji slijedi vjeru mada nije dosegao njenu zbilju.

Bayazid Bistami to lijepo prikazuje rekavši da su oni koji slijepo slijede svoju vjeru preuzeli od mrtvaca, dok gnostici svoju vjeru Božijim prosvjetljenjem dobivaju iz samog božanskog izvora. Svakako, i u Kur'anu se spominju različiti nivoi vjerovanja. Mi možda argumentima možemo ostvariti određeni nivo vjere, no to nije onaj ilm-i yeqin. Kur'an, međutim, govorio i o *eynul-yeqinu*, pa ukazuje čak i na još viši nivo – *haqul-yeqin*, kao nivo koji bi predstavljao "ozbiljenu vjeru". Slikovito kazano, onaj koji se opekao bolje je upoznao vatru nego onaj koji ju je samo vidio ili čuo za nju. I u vjeri postoje takvi stupnjevi spoznaje. I Sokrat je, uostalom, kazao da je vrlina ravna spoznaji. Dakle, stvarno znanje je ono koje nam omogućava da budemo vrli. Odnosno, istinsko znanje jednako je vrlini. Slično stvari stoje i u irfanu. Vjera ima svoje stupnjeve, budući da je i u samom Kur'anu naglašena razlika između islama i imana. Onaj koji se nalazi na stupnju islama dosegao je jedan stupanj spoznaje, ali je onaj koji se nalazi na nivou imana dosegao viši stupanj. U Kur'anu je prekoren onaj koji se nalazi na stupnju islama a za sebe tvrdi da je dosegao i stupanj imana, jer iman je viša razina i njegovo mjesto je u ljudskom srcu. Međutim, ono što je viši stupanj i od islama i od imana jeste *ihsan*. U hadisu se o *ihsanu* kaže: "Ihsan je viđenje Gospodara i robovanje Njemu." Ihsan nije samo činiti dobro djelo, nego je to još viši stupanj, upravo kao što to kaže hazreti Ali: "Ja ne štujem Boga koga nikad nisam vidio." Ihsan bi, znači, bio štovanje Boga pošto Ga je neko vidio očima srca. Taj put je put bliskosti Bogu, a njegova logika jeste logika *vilayyeta* i približenosti Gospodaru. Put vjere je put približavanja Bogu, jer samo značenje *vilayyeta* jeste bliskost, prijateljstvo, a vali je onaj koji je krajnje blizak. Put vjere nije ništa drugo, znači, nego put približavanja, jer onaj koji nema vjere udaljio je sebe od Boga. Vjera, tako, ima svoje stupnjeve, od kojih je početni islam, a konačni su iman i *ihsan*. Tu je i *velayyet* kao put približavanja Bogu, kroz koji se i manifestira logika vjerovanja. U skladu s tim je i onaj hadis u kome se kaže da Bog tad postaje oko kojim vjernik gleda i uho kojim on sluša, budući da čovjek na tom stupnju

postaje, koliko je to moguće, manifestacija Božijih svojstava. Htjeli mi to ili ne, Bog je u nas usadio ova svojstva. Svjesnost o njima dešava se kroz iman i ova božanska svojstva realiziraju se samo kroz logiku vjere.

A sada se postavlja pitanje: da li ova logika velayyeta (a arif ne može biti arif nema li u sebi barem zrno velayyeta, jer irfan je spoznaja koja se ostvaruje posredstvom velayyeta, i što je velayyet veći, to je spoznaja viša; ostvarenje spoznaje nemoguće je bez velayyeta, odnosno bez slijeđenja irfanskog *seyr o suluka*). Važi li to samo za islam ili temelj vjere općenito počiva na velayyetu? Da li je moguća vjera bez puta približavanja Bogu? Ja sam, na temelju svojih izučavanja, uvjeren da, ne bude li u vjeri nečega ovakvog, onda je samo formalno možemo nazvati vjerom. Unutarnjost vjere je jedna vrsta božanskog velayyeta, a vjera se ne sastoji samo od svoje vanjštine. Ona posjeduje svoju unutarnjost i ona je to što vodi čovjeka da se približi Bogu. Ovakvo što postoji i u kršćanstvu, i u judaizmu, i u ostalim religijama. Uostalom, i Božiji Poslanik, s. a. v. a., rekao je: "Učenjaci su nasljednici Božijih poslanika." Znalac, stoga, mora nužno imati određenu duhovnu vezu sa Vlasnikom znanja.

Gnostici uspostavljaju razliku između darovanog i stečenog znanja. Velayyet nije znanje koje se može priskrbiti učenjem, već se radi o nečemu što je došlo kroz odnos između čovjeka i prenositelja znanja. Ova vrsta nasljeđivanja znanja postoji i u kršćanstvu i judaizmu, ali i u ostalim religijama. Stoga na pitanje da li je razumijevanje vjere sukladno principima moderniteta moramo kazati da u ovom smislu ne postoji nikakva opreka. Modernitet je vrijeme u kome mi živimo. Znači li ovo pitanje, ustvari, da li je vjera sukladna racionalizmu moderniteta, da li je sukladna stavovima Kanta i Hjuma koji su negatori teoretskog uma? Ukratko možemo odgovoriti da mi u vjeri posjedujemo put kročeći kojim Boga shvatamo posredstvom Boga. A Bog je svjedok i dokaz nad svime. Evlije su oni koji dosežu dotle da vjeru, pa čak i Objavu i samu egzistenciju, motre posredstvom božanskog prosvjetljenja.

S perzijskog preveo: Muamer Kodrić